

Szántó F. István

„Az egészben az angyalok a legérdekesebbek”

Adalékok Karátson Gábor humánökológiájához

■ Ha ma valaki felidézi (már, ha részese volt, már, ha egyáltalán átélte) a rendszerváltás körüli, a 80-as évek közepétől a 90-es évek elejéig tartó időszakot, jól emlékezhet a várakozással teli izgalomra, amely abból a vágyból (reményből?) táplálkozott, hogy hamarosan egymás után kerülnek elő az asztalfiókok mélyéről a rendszerellenességük és/vagy a rendszeridegenségük okán mellőzött nagy művek, ezzel párhuzamosan pedig a partvonalra (vagy a három T nevében partvonalon kívülre) szorított szerzők sokasága robban majd be a nyilvánosság terébe. Könyvkiadók és irodalmi folyóiratok tucatjai – nem néztem utána a statisztikákban, úgyhogy könnyen lehet: számai – nőttek ki akkortájt szinte a földből, mindegyik a „nagy dobás” ígézetében. Nem volt teljesen megalapozatlan e várakozás: távolról sem a teljesség igényével, Hamvas Béla *Karneválja* (no, meg a ki tudja, milyen vargabetűket leíró, hol másolt-stencilezett, adott-vett) esszéi ezekben az években váltak szélesebb körben ismertté és elismertté, ahogy Várkonyi Nándor vagy (még a 80-as évek végén is az Országos Széchényi Könyvtár zárolt részlegében, csak külön engedéllyel tanulmányozható) Határ Győző hatalmas életművének bizonyos szeletei. És persze jelen írás protagonistája, Karátson Gábor is ekkor, szinte a teljes ismeretlenségből lépett elő, majd fel az irodalom színpadára. Ha megengedhető ennyi személyes vallomás, még ma sem tudok elérzékenyülés nélkül rá gondolni, ahogy végzős egyetemistaként szinte „remegve izgalomtul” ütöm fel a szegedi pályaudvar újságoskioszkjában a 2000 aktuális lapszámának tartalomjegyzékét, vajon fellelem-e benne úti olvasmányomul legújabb darabját Karátson esszé-sorozatának (amelyet néhány évvel később összegyűjtve fog közreadni a Cserépfalvi Kiadó, amely egyben mostani írásunk apropója is).¹ E helyzetértékelésünkben megérősíthetnek Balassa Péter szavai, amelyek egy, a „szellemi közeljövők” témájában tartott, 1986-os összejevetelen hangzottak el az Örley-körben: „Abban az irodalomban, amire most körülbelül közmegegyezés-szerűen

gondolunk, egészen jól mennek a dolgok, és mindez nagyon jó – művek, művek, művek...” Jelen témánk szempontjából azonban legalább annyira fontos az idézet folytatása is: „Én azonban néhány műtől eltekintve hiányolom a tragikus embert, a válságát megnevező, néma végzetet mégis szóra bíró ember jelenlétét; egyszóval a kisszerű hanyatlásunk mélyén rejtőző elképesztő jelentőséget és nagyságot, hiányolom a méltatlan körülmények és saját méltatlanságunk méltósággal való viselését, a méltóság visszaszerzését mint művészi problémát.”² Hosszasan boncolgathatnánk a mindebből kihallható, az irodalom felszabadulásának felszabadító örömebe vegyülő kedvetlenség vagy keserűség hátsó okait, szálazgathatnánk a Balassa kicsit rosszkedvű kijelentése mögötti frusztráltság összetevőit. Hogy mégsem teszem, annak elsősorban az a praktikus megfontolás az oka, hogy e fenti idézet mindenféle plusz kommentár nélkül is tökéletesen alkalmazható arra a Karátsonra, aki innentől, a 80-as évek közepétől-végétől kezdve szinte haláláig nem csupán ontja majd magából a műveket („művek, művek, művek”), hanem személyében annak a „tragikus”, a „válságát megnevezni” és a „néma végzetet szóra bírni” tudó embernek az alakját is egyre tisztábban láthattuk körvonalazódni, aki tulajdonképpen egyetlen írói-művészi problémájának „a kisszerű hanyatlásunk mélyén rejtőző elképesztő jelentőséget és nagyságot”, a „méltatlan körülmények” és „saját méltatlanságunk méltósággal való viselését”, a „méltóságunk visszaszerzését” tekintette.

Már túl az ötvenen, Karátson az összes oroszlan szerepeket maguknak követelő ifjú titánokat megszegyenítő aktivitással veti bele magát a tevékenység világába (amit egyben persze motivál a legszorosabb értelemben vett struggle for life is, a napról napra végzett, megfeszített munka kényszere a puszta szinten maradásért, a diploma nélküli értelmiségi robotos küszködése a kifizetendő havi számlák fenyegető árnyékában.) Fest, főleg klasszikus kínai műveket fordít és kommentál, óraadóként különböző egyetemeken tanít, művelődési házakban harknizik, rádió- és tévé-műsorokban

szerepel, hazai és külföldi konferenciákon vesz részt, és nem mellesleg a Duna ügyében agitál fáradhatatlanul, civil kört gründol és animál, tüntet és tüntetést szervez, ha nem éppen államelnököknek fogalmaz nyílt levelet... És közben – ne feledjük el, hisz számunkra most ez a legfontosabb – rendületlenül ír, mindent pontosan dokumentál, vagyis azt dokumentálja, amit mindebből eleven irodalmi alapanyagként él meg. Ahhoz kellett neki a művek, hogy e, talán nem túlzó a jelző, heroikus feladatvállalás és életprogram megformálódhasson, és ahhoz kellett ez a heroizmus, hogy művek születhessenek. Karátson párhuzamosan írta (meg) az életét és élte (meg) a műveit.

Bár Karátson szépíróvá érésének keretétől egyszerre szolgál a rendszerváltás (vagy, ahogy később, nem egészen felhőtlen humorral, többször is nevezi: „genszterváltás”), illetve irodalmunk „posztmodern fordulata”, azt hiszem, az ő esetében egyiket sem kell túlértékelnünk. Sem a művekbe beszüremkedő hatalmas élet- és valóságanyagot, amely remélhetőleg jól kiaknázzható kincsesbányául szolgálhat majd a jövőendő eszme- és politikatörténései számára, sem Karátson írásművészetének posztmodern kelléktárát, a posztmodern prózájával és világlátásával való (kétségkívül kitapintható) érintkezési pontokat. Pályájának e szeletét ugyanis éppúgy az „irodalmi íróssággal”, a szépíróssággal, a szakmai belterjességgel és összekacsintással szembeni averziók jellemzik, mint ahogy indulásakor, még „művészeti íróként”, a 60-as, 70-es években vagy épp a halála előtti évtizedben. Mindig is idegenséggel, sőt gyanakodva tekintett az úgynevezett befutás, az írói karrierépítés tálcán kínált lehetőségeire, amelynek legkirívóbb veszélye és csapdája (pályatársai közül sokan bele is sétáltak), hogy a sikeresség, a népszerűség, a könnyen fogyaszthatóság és eladhatóság érdekében valamiféle alkalmazott irodalmat műveljenek, és irodalmi tevékenységüket a hol magasabb, hol alacsonyabb színvonalú zsurnalizmussal azonosítsák (rosszabb esetben a stand-up comedyre redukálják). Karátsonnál viszont az írósság, a mesterség, a szakmaiság amúgy is egy kicsit elkoptatott kategóriái nem elsősorban írói műhelyproblémákként tételeződnek (bár úgy is), hanem inkább egy olyan transzperszonális tudatállapot elérésének a kérdésével hozhatók összefüggésbe, amelyben az alkotó esélyessé válhat bizonyos relációk felismerésére és teremtő befogadására, mielőtt azok esztétikai megjelenítése egyáltalán felmerülhetne. Karátson egész írói praxisától ezért áll távol az a fajta öncélú „kiglancoltság” (a szerző kifejezése), a mesterkéeltség színönimájaként értett műgond, amely sokak szemében – a befolyásos, kánonteremtő kritikusok mellett az olvasók többsége számára is –

éppenséggel magával az irodalommal azonos. Karátson jól tette (kérdés persze, tehetett-e volna másként), hogy ellenállt mindenfajta belterjességnek, hogy ódzkodott az irodalmi szekértáborok langymelegétől, az „írástudói árulások” lehetséges, sok helyről leselkedő veszélyeitől,³ úgy en bloc pedig általában az irodalmi léttől.⁴ De nincs ezen mit csodálkozni: ahhoz, amit egyszer valahol – talán írói ars poeticának szánva – úgy fogalmazott meg, hogy ő igazából csak „jajgatni és kiabálni” szeretne,⁵ valljuk be, nem kellenek sem irodalmi szalonok, sem kreatívírás-kurzusok, sem szerkesztői törzsasztalok (sőt talán még kávéházi szegletek sem). Nehéz lenne eldönteni, hogy ennek ellenére vagy épp ezért, mégis keveseknek sikerült úgy megőrizni (vagy újrateheríteni) az írás tevékenységéhez tapadó eredendő méltóságot, mint neki. „Legmegnyerőbb benne a teljes szellemi függetlenségnek a természetes, magától értetődő mivolta, az, hogy nincs más lehetősége, mint a teljes, kikezdhethetlen belső függetlenség. Fel sem merül, hogy másként is lehet élni; hipotézisként, tréfaaként sem merülhet fel. Efféle élethipotézist Karátson nem ismer” – írja róla egyik kritikusa, Bikácsy Gergely a 90-es évek közepén,⁶ és ez az ítélet a pálya egészére érvényes.

Karátson pályájának első, a *Világvége után* merítési alapjául szolgáló produktumai olyan jellegű írások – ez ma, történelmi távlatból talán még szembetűnőbb –, amelyek nemhogy az irodalom úgynevezett első nyilvánosságától nem várhattak elismerést, de még (akár az urbanus-liberális, akár a népnemzeti ideológémmel dolgozó) másodiktól sem igazán. Irodalomtörténetileg, az írói pályakép szempontjából és nem utolsósorban jelen témánk felől közelítve azért is kitüntetett ez a Karátson-kötet, mert egyszerre ad ízelítőt a szerző „asztalfiók-korszakából”, illetve a 80-as évek közepétől-végétől berobbanó publicisztikai „lidérc-korszakából”,⁷ amely „kordokumentumokról”, három évtizeddel megjelenésük után újraolvasva őket, jó szívvel állapíthatjuk meg, hogy megőrizték frissességüket, izgalmasak és időszerűek, s, gondolom, lesznek is időszerűek mindaddig, amíg egyáltalán lesz értelme művészetről gondolkodni.⁸

Karátson szövegei nemcsak hogy másként beszéltek, de – és ezt szintén a pálya íve igazolja – mást is mondtak. Nem vonva persze kétségbe a Bikácsy-féle értelmezés létjogosultságát, amely szerint „belső utak álarcos krónikásaként” kéne Karátsonra tekintenünk, én legalább ennyire fontosnak tartom annak hangsúlyozását, hogy Karátson Gábort már a kezdetektől tulajdonképpen egyetlen dolog izgatta-foglalkoztatta: „az emberi szellem majdnem végső kudarca” (beleértve természetesen a sajátját is).⁹ Karátsonnál a kudarc (a válság) a mindenkor, éppen

létező személy ontologiko-egzisztenciális problémája, illetve az író hús-vér személyétől elválaszthatatlan, par excellence művészeti probléma, értsd: a napi penzum, a mindennapok penzumának ügye. Ilyen értelemben Karátson számára a művészet, azon belül az írói tevékenység sokkal inkább kontempláció, koncentráció, meditáció, mintsem „alanyi költőség” vagy pláne „önmegvalósítás” (a karrier vagy az apró pénzre váltott polgári megélhetés értelmében). A szerző saját írástevékenységéről egyfelől nagyon is pragmatikusan gondolkodik (de pragmatizmusa nem mentes néminemű pátosztól), másfelől pedig nagyon is patetikusan (de pátosztól lehúti józan pragmatizmusa).¹⁰

A fentebbiek illusztrálására érdemes talán egy rövid részletet idéznünk a szóban forgó kötet címadó esszéjéből: „Világvége, mert *ennek* most, igazából, *vége*. Csak ki kell várni már, amíg egészen kiderül. Most nincs miről beszélni. Most mindenki csak blöfföl, nem sikerül úgy rendesen hirdetni semmit. Egyszerűen csak terjedőben egy vidám hangulat. Magunk maradtunk. Most *majdnem* úgy, mint volt a régiségben, mindenki önmaga, tarlón, szobában, utcán; semmit sem képvisel. Az a réges-régi lény kezd újra megjelenni. Individuumokká válunk egészen. Meg is lepődünk. Más-más félék vagyunk, én, te, ő, s még sincs köztünk különbség. A közbevetés köztünk nagyobb, ám belül nő a csend. »Ezt írja meg, szerkesztő úr«, mondhatná valaki az utcán. Nem mondja persze. Még mindenki néma. De azért ez már valami más szerep. Hóhérok és áldozatok, hazudozók és becsapottak, bölcsek és balgák, mindenki az átkelés *rolléj*át játssza most. Együtt van újra az egész bagázs. *Valahogyan* vissza kell mennünk arra a helyre, amelyen egykor színre léptünk. *Az az a hely*. Van ott valami keresnivalónk. Gondolj csak a rajztudásukra, mondjuk. Lascaux-ba, Altamirába vissza!”¹¹ A megállíthatatlanul hömpölygő prózafolyamokból (amilyen például Karátsoné), az eleven áradásból majdhogynem lehetetlenség kiragadni egy-egy szakaszt, most mégis megpróbálkoztam vele. Ez a nagyjából húsz mondat (a papírra vetett sok-sok százezerből) érzésem szerint ugyanis jól illusztrálja, amit az imént a jajgatás és a kiabálás metaforáival próbáltam érzékeltetni, hogy tudniillik Karátson korai esszéire csakis úgy érdemes tekintenünk, mint az írói magánügyek és a köz ügyeinek egymástól elválaszthatatlan, egyidejű megnyilvánulásaira. Jelen gondolatmenetünk szempontjából most, ha csupán egy árnyalattal is, ez utóbbi, a szó eredeti értelmében vett „politikai” szál, az emberi közösség ügyeivel való szembenézés tűnik a fontosabbnak.¹² Annál is könnyebb a dolgunk, mert maga a szerző siet segítségünkre, hogy megértsük az idézett szövegrészlet meglehetősen sűrű, itt-ott enigmatikusnak tetsző stílusát,

illetve a minden mondattal újabb és újabb valóságszeletek felé való elrugaszkodás mibenlétét. „Világ végének ott, a [*Világvége után* című – Sz. F. I.] kötet utolsó darabjában a Duna elterelését neveztem”, írja néhány évvel később, „azt az egyedülállóan erőszakos tettet, amelyben a világ mint világlóság fölszámolása kíméletlen egyértelműséggel megmutatkozott, itt hagyva persze nekünk a világot mint »világiságot«, vagyis Nagyberuházást. Ez a kettősség a Világ-Eszmében, úgy, amint egykor Ég és Föld helyébe lépett, kezdettől fogva jelen volt; de míg világlósága azóta is csak egyre csökken (s egyre gyorsabban is, ahogyan a világ-ész világ-télbe fordul), a szintén belőle származó technokrata értelem mohón előre tör, s a fényt meg a Földet mára igen szorongatott helyzetbe hozta.”¹³ Jó kérdés persze, hogy e magyarázatával Karátson a fentebbi, igencsak összekuszáltnak ható szálak kibontásához járul-e hozzá vagy éppen a szintén technikaellenességéről ismert Heideggert és a keleti metafizika beszédmódját egyidejűleg játékba hozó soraival csak tovább növeli zavarunkat. Nem kell azonban különösebben vájt fülűnek lennünk ahhoz, hogy mindebben mégis meghalljuk azt a jajgatást és kiabálást, amely megint csak egyszerre szól egy nagyon is konkrét veszélynek, mondhatnánk, egyféle nyílt, személyes támadásként érzékelt eseménynek, a Duna elterelésének, a „Nagy Műnek”, a Bős–Nagymaros néven elhíresült gigaberuházásnak, miként, immár metaforikusan, irodalmi áthallásokkal olvasva ugyanezt, a Nyugat alkonyának, a dürrftige Zeitnek, az ínség korának, a mitikus Ister elapadásának, hogy továbbra is (a Karátson által egyébként meg sem nevezett) Hölderlint parafrázeáljuk. Nem az író Karátsonnak a természet megregulálására törő (az átalakítástól a leigázáson át a megsemmisítésig tartó skálán) technokráciával szembeni heves ellenreakcióját szeretném elsősorban aláhúzni itt, mert ez önmagában vieux jeu, nincs benne semmi eredeti (Európában több száz éves kultúrtörténeti előtörténettel bír), ahogy azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy Karátson kiállása sem kivételes: jól emlékszünk, pályatársai közül számosan (igaz, tőle eltérően nem kifejezetten ökológiai elkötelezettségűek vagy épp „természetvédők”) is hallatták hangjukat anno a Duna-ügyben.¹⁴ És még csak nem is a „velem, velünk, lám, ez is megtörténhet” egyéni és közösségi szintű traumája az érdekes, amelyről egy vele készült interjúban így beszél: „Most attól félünk, hogy azért következik be, ha nem is a vége, hanem csak a mi végünk, mert az intellektuális erőink egy ilyen lyukacsos közeget hoztak létre, amely a világtörténelem terheit tovább nem hordozhatja, beomlik az egész, mint az Ó utcai ház. Kiderült, hogy elszámítottuk magunkat, de az emiatti

rettegésünk világon belüli rettegés és kilátástalanság, ami nagyon megkülönbözteti a régi félelmektől. Ezért nincs méltósága, állandó zaj van csak, ricsaj, a folyamatok eldurvultak. Az atombomba is ordenáré; giccses, szirupos blöff a szörnyű félelmeinkkel, a szorongásainkkal együtt. Ez jellemzi az ezredvéget; az emberi méltóság maradéktalan elvesztésének a lehetősége.¹⁵ Ha jól értem Karátson szándékát, írói működésének valódi tétjét, akkor nem látletének a tényeknek való megfelelése vagy meg nem felelése a fontos itt,¹⁶ hanem a mondat utolsó szava, a „lehetőség”, hiszen, mint nem győzi elégszer hangsúlyozni, tulajdonképpen mindig is a végpontban álltunk. Kicsit alább nem véletlenül ütközünk tehát ezekbe a sorokba: „Lehet, hogy termékeny helyzetben vagyunk, ezzel az egész borzalommal együtt, és ebből valamire rájöhetünk. Talán most egy csapásra, de nem huszárcsínnyel, hanem szörnyű vájkáló tevékenységgel, hogy miért kerültünk ilyen helyzetbe; hogy kik vagyunk mi, akik ilyen helyzetbe kerültünk; milyenek vagyunk igazából, és mit is kellene csinálnunk.”¹⁷ Karátson figyelmét tehát nem a vég köti le, hanem a sors – ennyiben nem eszkatologikus, hanem apokaliptikus beállítottságú író ő (a szó eredeti, tehát a dolgok, a dolgaink feltárulásának, feltárulkozásának értelmében), akinek szépíróvá válásában épp ezért szintén a sorsfordító pillanatok játszották a legmeghatározóbb szerepet, a valódi, élményszerű találkozások az emberi öntudat alapműveivel: az *Ó- és Újszövetséggel*, a *Tao te Kinggel*, a *Ji kinggel* vagy épp a *Fausttal*. Látásmódjukkal, nyelvi-gondolati horizontjukkal, nem utolsósorban pedig metafizikai beállítottságukkal. (Metafizikán nem értek mást, mint amit az imént Karátson ily módon foglalt össze: kik vagyunk mi, akik ilyen helyzetbe kerültünk; milyenek vagyunk igazából, és mit is kellene csinálnunk.)

Szempontunkból most a *Világvége után* című kötetben olvasható munkák közül a frissebbek, a 80-as évek közepétől keletkezett művek az érdekesek. Nagyjából másfél tucatnyi – esszéknek, glosszáknak, naplórészleteknek, értekezéstörödékeknek, egy készülő regény vázlatainak egyként tekinthető –, hosszabb-rövidebb terjedelmű írás. Vagy, ha már szóba hoztuk a posztmodernt: „szöveg”. De műfaji morfondírozás meg filologizálás helyett (tundiillik, hogy közülük ez vagy az eredetileg miért éppen ennek vagy annak a folyóiratnak a hasábjain látott napvilágot a *Híteltől* a *Café Bábel*en, a *Ligeten*, a *Vigilián*, az *Igenen* és a 2000-en át a *Magyar Narancsig* és a *Magyar Szemléig*) többre megyünk, ha csak magukat a címeket ízlelgetjük: *Minden szabadon folyjék*; *Hullámok és szavak*; *Idegbajok, metamorfózisok*; *Egyéni szocprobléma, pech*; *Felső helyzetben, megszorulva*; *Villámfény és öngyarmatosítás*; *Regényírás*,

reinkarnáció; *Az ég szájorgonája, töredék*; *Urbanitás, pora*; *Arcképfestészet*; *Jung, az olvadékony*; *A geoid és a naturalizmus – Pathaviszannyá, Az egészről az angyalok (lettek volna) a legérdekesebbek*; *A tündérek nemlétéről*; *Paj-csang és rókatündér*. Ha most mindenféle értékrend (kánon) hallgatólagos tételezése nélkül pusztán annyit állítunk, hogy a rímelésben Kosztolányi a magyar irodalom primus interparese, a költői képben József Attila, a többszörösen összetett mondatok doyenje Kölcsey, a bonmot-ké Esterházy, a nyelvi kétértelműségeké pedig Tandori, akkor a címadásé minden bizonnyal Karátson, aki – egy-egy jól megválasztott szóval, szókapcsolattal, nevek, fogalmak, jelzők váratlan és előre nem kiszámítható összekapcsolásával, relációjával – valóban utánozhatatlan atmoszférát tud teremteni. Másként fogalmazva: a címek már önmagukban is annak a jellegzetesen karátsoni aurának a lenyomatai, amely éppúgy beszippanthatja, mint elidegenítheti olvasóját. Nem véletlenül fogalmazhatott anno Bikácsy úgy, hogy Karátson világában „tündérek és sárkányok suhannak, [és] a miénktől eltérő kulturális hagyományok tájaira vezet[nek, pedig] mi már rég nem élünk tündérekkel, vagyis mesevilágon és filozófián egyszerre átvezető belső utunk nincs.”¹⁸ Tanulságos lehet ezzel összefüggésben a már idézett interjú egy másik kérdésére adott Karátson-válasz is: „Megnéztem egyszer az *Encyclopaedia Britannicában* az Isten címszót, kíváncsi voltam, hogy egy lexikonban Istenről mi állhat. Az érdekes az volt, hogy azt írta: ahogy az Isten kezd eltűnni az emberi történelemből, úgy látszik, hogy az ember is megy mögötte, kezd eltűnni az ember is. És tényleg van egy ilyen folyamat; az emberkép eltűnik. Kathleen Raine írt egy könyvet Blake-ről *Az Isten emberi arca* címmel, és valóban rejtély az emberi arc. Nyilvánvalóan kapcsolatban vagyunk az állatvilággal, de azért mi ilyen angyalok is vagyunk. Az angyalnak is van arca, de az angyal nem eszik, nem köpköd, mint az ember, pattogatott kukoricát a metrón. Ez az arc a szellemi kifejezés maga, ez nekünk ide van kölcsönözve, reánk lehelve, de alatta folyton ott van ez a biológiai valami. Isten tudja, mi ez az egész, ez a kombináció. Vannak olyan történetek, amelyek szerint nekünk nem is kellett volna ilyen hús-vér teremtményekké válnunk, hanem csak úgy lebegtünk volna ott fönn. Mit tudom én, a légkör felső vagy alsó harmadában. A bűnbeeséssel történt, hogy az állati természetbe túlságosan belegyönyörödtünk, és azóta vagyunk állati testben. Mindenesetre van itt egy probléma, a XX. századra azzá vált, legalábbis, hogy egyszerűen ábrázolhatatlan vagy megközelíthetetlen az emberi arckifejezés. Pillanatnyilag vége, slussz. Egyszerűen nem lehet megcsinálni. Lehet természetesen festeni

takáros emberarcokat, de azok gúnypofák lesznek. Viszont nem törekedni arra, hogy megtaláljuk az emberarcot, mihaszna dolog. Én azt képzelem, azért vagyunk, hogy megpróbáljuk mégis valahogy megint megtalálni.”¹⁹ Némileg tömörebben és feszesebben ugyanezt így fogalmazza meg az *Arcképfestészet; Jung, az olvadékony* című írásában: „Mint biológiai, szociológiai, anatómiai lénynek, az embernek nincs is arca; az csak maszk, húsból, csontból, inakból; a történelmi ember arctalan; meg kell pillantanod az angyalt, *őrangyalát*, ha látni akarod az arcát. Rá volt bízva ez a dolog a festőkre eléggé. Nem hogy az angyalok kövérek volnának vagy soványak, vannak kövérek is, a tündérek tényleg lehet többnyire karcsúak, de ők se mind; az arcukra írott szenvedés, az a lényeg. Egy ilyen látvány, amely mindent megoldasz, amelyben minden részlet összefügg, mely mindent dicsfénybe von.”²⁰ Ám még ugyanebben az emelkedett kontextusban váratlanul (ám Karátson gondolkodásába nagyon is szervesen beilleszthető módon) felbukkan egy másik, az „állattestvéreinkre” vonatkozó szólam is: „Úgy érzem, hogy nagyon éles és kemény gerincen futunk vagy kanyarodunk, történhet még valami. Ezzel nem arra célzok, hogy önmagunkat valahol magasan a mi állattestvéreink fölött kellene látnunk. Meg vagyok győződve arról, hogy mindaddig, amíg működnek ezek a szörnyű közvágóhidak, mi sem keveredhetünk ki az öldöklésből, a nyomorúságból. A jégkorszaki festőket, a legnagyobb mestereket, akik valaha éltek, kizárólag az állatok érdekelték. Arról van mindössze szó, hogy más az állatok misztériuma, mint az embereké. Az azonban nem igaz, hogy csak a lónak van pofája, nekem nem.”²¹

Ahhoz, hogy mindezt: Isten, angyal, ember, állat, avagy Föld, Ég, Világ egy egységes narratívába tudjuk helyezni, kicsit távolabbról kell közelítenünk. Onnan, hogy Karátson 80-as években keletkezett írásainak a címadás mellett van még egy másik, szintén szembeszökő, szó szerint érzéki (esztétikai) jellemzője: az a fajta „chinoiserie”, amelyen – a szó eredeti értelmétől, a pusztá dekorativitástól messzire eltávolodva – mindössze az ókínai tematikának a szerző műveiben való előtérbe kerülését értem. Egyre gyakrabban bukkanunk bennük ismert vagy kevésbé ismert kínai nevekbe és fogalmakba, és megjelennek, sőt itt-ott már-már zavarókká is válnak a lábjegyzetekbe, sőt időnként a főszövegbe montázsolt kínai írásjelek (vagy -jegyek), ami, lássuk be, nemcsak hogy furcsa és szokatlan, hanem, Karátson potenciális olvasóinak gyakorlatilag száz százalékát alapul véve, indokolatlan és érthetetlen is. A kínaiul tudókat leszámítva (nem tudom, ők viszont olvasnak-e egyáltalán Karátson) tudniillik mi, mindannyian, Karátson-olvasók egy

emberként mondhatjuk el ezek láttán: ez nekem ugyan kínaiul van...²² Mégsem a csodabogárság jelét, kuriozitást, öncélú műveltségfitogtatást s pláne nem brandteremtést kell mindebben látnunk. Nyilván lehet persze abban is némi igazság, amit (újfent) Bikácsytól idézhetnénk: „A felvilágosodás kora óta ilyen naivan nem hittek a kultúra, az ismeretek fontosságában. Valami kamaszosan, világiasan szent naivitás és derűlátás viaskodik az íróban a kétségbeeséssel, betegséggel, szomorúsággal, szkepszissel.”²³ Sőt, talán még az sem erős (legalábbis nem rosszindulatú) megállapítás a részéről, amikor a Karátson-szövegek kapcsán „a csecsemő magabiztosságát”, „természetes báját” emlegeti.²⁴ Ám jelen gondolatmenetünkben, azt hiszem, mindezt máshonnan kell megközelítenünk. Egyfelől úgy, mint nagyon is beszédes példáját a sorsfordító pillanatoknak Karátson életében. Konkrétan arra a traumára gondolok, amelyet az 1982-es lengyelországi események, a Jaruzelski-féle puccs okozott benne. Hiszen pontosan azon az éjszakán, a tiltakozás jeléül, immár negyvenhét évesen vette először a kezébe a kínai nyelvkönyvet, és kezdődött el az a haláláig tartó szenvedélyes kapcsolat a kínai nyelvvel és a klasszikus kínai kultúrával, amelynek eredményeképpen negyedszázad alatt eljutott a *Ji king* fordításáig, illetve a *Tao te King* (többszöri) újrafordításáig, és nem mellékesen (sőt!) ezen alapszövegek alapos kommentálásáig.²⁵ Hogy mindezzel beírta-e a nevét a magyarországi sinológia történetébe, nem tudom, de jelen szempontunkból nem is különösebben érdekes. És éppen azért nem, amit Mészöly Miklósnál olvasunk egy helyütt a Szigeti Lászlóval folytatott beszélgetésekben. Idézem: „a filozófáló ember típusaként a magyar gondolati prózában tölt be kivételes pozíciót, azon egyszerű oknál fogva is, hogy a magyar gondolati prózában és esszéiben ő egy sajátos foghíjon dolgozik, melyet a magyar tudományos és gondolkodói érdeklődés beépítetlenül hagyott. [...] az általános magyar olvasói érdeklődést hallatlan intenzitással irányította egy olyan művészi terület felé, amelynek nálunk nem voltak meg a tradíciói.[...] gondolkodói-autoritárius-éncentrikus alkatának tulajdoníthatóan a kultúrkörünktől messze eső kultúrák interpretálásához a személyiségén át közeledett, vagyis és emiatt az általa prezentált filozófiatörténetek és -közelítések erősen át vannak szűrve [bizonyosfajta] lokál- és éncentrikusságon.” És végül: „az éncentrikusság csatornáján át éppen [tőle, legnagyobbjaink egyikétől] kaptunk a másság hitelességét igazoló gondolati világot ajándékba.” Eljárásom nélkülözi a filológiai hűséget, sőt bevallom, nem is teljesen fair – Mészöly ugyanis a fentebbieket nem Karátsonról mondja

(bár teljes joggal mondhatta volna róla is), hanem Hamvas Béláról...²⁶ Mindabban persze, amit Mészöly mond, sem a Hamvas-, sem a Karátson-olvasók számára nincs különösebb újdonság; pusztán azért idéztem fel e tisztelgő szavakat, hogy jelezzem, ilyen az, amikor nagy szellemek találkoznak (még ha csak virtuálisan is.) Egyébként a Mészöly-idézet legfontosabb megállapításai – csak címszavakban: kultúraköziség, én- és lokálcentríkusság, gondolati öntörvényűség, hiteles megszólalás – szinte maradéktalanul visszaköszönnek Karátson credójában: „A humanitásnak az az ideálja, amely a felvilágosodás óta forgalomban van, úgy érzem, nagyon törekeny jószág, ezért óvni kell, ám másfelől elsősorban belülről, saját maga által van – szükségképpen – fenyegetve, mert hiszen valamiféle jogtalan fölénytudatból táplálkozik, amelyet a többi lény és létező rovására érvényesít. Szüksősnek éreztem ezt a humanitásfelfogást. Mert hát hol férnek el ebben a nem-emberszabású lények, a pókok, a hangyák, a rókák, a tündérek, a sellők, az angyalok, hol férnek el a hegyek, a folyók, az erdők, szóval a többi létező? Kérdezhetnők, hol fér el benne Isten? E szempontból nagyon is – mai divatszóval élve – kirekesztőnek érzem az európai irodalom zömét, köztük a miénket is. Ahhoz, hogy a szokatlan is kifejezhető legyen, olyan nyelvet, kifejezésformát, perspektívatant kellett keresnem, amelyben mindezeknek helye lehet; s amit én a »kínaiság«-ban részben meg is találtam.”²⁷

Végezetül, részben illusztrálandó az elhangzottakat, részben hogy az írásom alcímében ígért „humánökológiára” kifuttatva zárjam le gondolatmenetemet, a szinte napra pontosan két hónappal Nagy Imre újratemetését követően papírra vetett és eredetileg az *Igenben*²⁸ megjelent, *Az ember és a hegy – kelet–nyugati ökológiácska* (mögleghetősen furcsa) című esszéjét ajánlanám az olvasók figyelmébe, amely, nagyon leegyszerűsítve nem egyéb, mint a Kr. e. IV. században élt Meng-ce (vagy a mi fülünkben talán ismerősebbnek csengő Mencius) „A Niu-hegy fáí szépek voltak valaha” kezdetű versének fordítása és kommentálása. Az ókínai irodalmi formákhoz és műfajokhoz mit sem konyító átlagolvasó szemében alapos szó- és fogalommagyarázatokból (jelesül hszing, magyarul természet, liang, magyarul mennyei ajándék, ming, magyarul mennyei elrendelés, a k’i, magyarul erő, elevenség), neves sinológus elődökre (Wieger, Karlgren) való utalásokból első pillantásra nem ok nélkül következtethetnénk arra, hogy tulajdonképpen műfordítói műhelytanulmánnyal, munkanaplóval állunk szemben, azaz egyféle „werkfilm” perég a szemünk előtt, amely az alkotófolyamat kulisszatitkaiba enged bepillantást. Nem téved nagyot, aki így tekint Karátsonnak erre az írására. De, gondolom

(legalábbis remélem), az elmondottak fényében felesleges újra bizonygatnom: az író-fordító nem véletlenül választja épp ennek az (európai fogalmaink szerint leginkább eligicodának nevezhető) egyik legkorábbi ökológiai tartalmú ókínai versnek az értelmező bemutatását, és azt is sejthetjük, Karátson archeológiai érdeklődése (modernül fogalmazva) erősen motivált. Ilyen értelemben a hermeneutikai kör, a megértés, az értelmezés és az alkalmazás hármasságának iskolapéldájaként is tekinthetünk rá.²⁹ Kezdődik a szó szerinti értelem megértésével (az ember úgy veszíti el eredeti jó szívét, mint ahogyan a hegy oldalán a fákat szekercékkel, fejszékkel kivágják), folytatódik az értelmezéssel („A hegy nem csupán valami szikla- és földkupac, amelyhez mintegy hozzátevéődnek – mint valami összerakós játékban – a füvek, a fák, az aljnövényzet stb. stb.; amelyből tetszés szerint bármelyik ilyen elemet ismét el is lehetne venni; nem, a hegy mindez együtt, megbonthatatlanul, a szikla és a fenyves és a fenyvesben zúgó szél és a madár a fenyőágon és a felhő, ahogyan felhőket pipál a hegy. Hozzá tartozik a hegyhez az ember is, aki az Utat, a Taót keresi a hegy világában; magányos vándorlásaiban, elmélkedéseiben”³⁰), majd az értelmező (a szerző) betetőzi mindezt a mélyebb, anagógikus értelem feltárásában, illetve annak aktualizálásában („Az ember és a hegy tulajdonképpen ugyanaz. Nem csupán kölcsönhatásokról van itt szó, hanem párhuzamos folyamatokról, sőt, rejtelmes módon, ugyanarról az eseményről, amely az ember és a hegy világában egyaránt lejátszódik. Ha a hegyről kiirtják az erdőségeket, vagy kőbányát hasítanak oldalába, vagy víztározót építenek a tetejébe, akkor az a hegy már nem az igazi hegy. Az az ember, aki elveszítette a hegyet, már nem igazi ember; abban a világban, amelyben az ember elveszítette önmagát, a hegy többé nem lehet igazi hegy. [...] Mencius szerint az ember eredeti természete jó; csak éppenn ezt az eredeti jó szívét az ember, ahogy zavarosan él, ütődik-kopik, *valahogyan elveszítheti*. [...] A tanulás nem más, mint hogy az ember elindul megkeresni elveszett szívét.”³¹).

S ha már értelem és szív, ha már hit és megértés: aligha tudnánk annál szebben megfogalmazni ezek Karátson sugallta összefüggését (s egyben, bizonyos értelemben, a humánökológia lényegét is), mint maga a szerző teszi esszéjének utolsó néhány sorában: „A hit a láthatatlanokkal vívott küzdelem. A vallás: a közösségek dolga. Szólani mindig a magányos szól, de szól a többiekhez, s a többiek válaszolhatnak neki, szólanak akkor ők is mint magányosok: ma, a végső fenyegetettség idejében a vallási közösségek sorsa azon múlik, mit tudnak a közösségek az emberi és a természeti létezés értelméből *szóvá tenni*. Az ökológiai problematika, ennyiben, *nyelvi kérdés*.”³²

JEGYZETEK

- 1 KARÁTSON Gábor: *Világvége után*. Bp., Cserépfalvi, 1993
- 2 Idézi PAPP Máté: *Az erősebb lét vonzásában = Pannonhalmi Szemle*, 2020, 3. sz., 103–104.
- 3 Vö. „»Minden elveszett, ezt meg kell mondani a népnek. Eleve el van veszve minden, ez a kiindulópont. És ha van árulása az írástudóknak, aminthogy persze van, akkor csak ez: hogy, pesszimizmus ide vagy oda, valahogy eltussolták mégis: az emberiség az életnek szinte minden területén lehetetlen helyzetbe manőverezte magát.«” *Urbanitás, pora* = KARÁTSON: *i. m.* (1993), 131.
- 4 „Természetesen egy szerkesztőről meg egy szerkesztőnőről beszélünk. És talán egyszerűbb lett volna őket tényleg mindjárt így is nevezni. Csak attól meg belterjessé vált volna minden. Mintha ennek a röpké szóváltásának az irodalmi világban volna csak érvénye, amúgy. Amely viszont meg, ugye, már inog, miegymás.” *Arcképfestészet; Jung, az olvadékony* = Uo., 168.
- 5 KARÁTSON Gábor: *Az együgyű Isten*. Bp., Filum, 1997, 164.
- 6 BIKÁCSY Gergely: *A Duna Kínában = Holmi*, 1995, 6. sz., 848.
- 7 Karátson Gábortól származó, saját magára vonatkoztatott metafora. Lásd: A szerző „[á]téli a politika fontosságát is, de futkosó lidércként azt is szeretné egy gyermeki politizálásba, vagyis a természettel kötendő Új Szövetség felé kalauzolni.” KARÁTSON: *i. m.* (1997), 6.
- 8 Hely hiányában most csak felvetni tudom, valószínűleg tanulságos kísérlet volna e két korszak közötti kapcsolatokat, összefüggéseket mélyelemzés tárgyává tenni, amely feltehetőleg arra az eredményre vezetne, hogy a pálya ívén nincs törés vagy bicsaklás, mert Karátson meditatív-kontemplatív-művészeteoretikusi énje nem is áll olyan távol az aktív-közéleti szerepeket vállaló másiktól. Vö. „Van az a két nagy gyűjtemény, a *Mustármagkert* és a *Tíz bambuszcsarnok*, s ő bámulatosnak találta, hogy most, ez a mostani kormány, 1990-ben, érted, hogyhogy nem terjeszti őket kedvezményes áron a nép közt, reprint kiadásban. Valamit tenni kéne már, világos.” *A geoid és a naturalizmus* = KARÁTSON: *i. m.* (1993), 152. E két fontos kínai fametszetgyűjtemény egy másik kontextusban is előkerül Karátsonnál, nevezetesen, amikor a „történelem egyik legrettenetesebb zsarnokával” [Karátson kifejezése], C’ in Si-huang-ti császárral összefüggésbe hozható és „meg nem érdemelt ünneplésben részesített” úgynevezett „agyaghadsereg” helyett e két gyűjteményt ajánlja szíves figyelmünkbe. Vö. *Az ember és a hegy – kelet–nyugati ökológiácska* = Uo., 106.
- 9 „Most viszont fordulóra értünk. Mi magunk vagyunk ez a fordulat – mai emberek.” *Isten, a Biblia kezdetén* = Uo., 231.
- 10 Vö. „Éppen hogy helyeselte az én variációs tevékenykedésemet az a hajnali álom! Hogy nagyon is érdemes, az Ég szempontjából, világos, ilyen cikkeket írni. Tanulmányokat, tiltakozásokat. Nyílt leveleket. Érdemes a kultúra fönnyomlásáért fáradozni. Mintha csak Istennek csinálnám mindezt, és Ő helyeselné. Örömet leli az ilyesmiben. [...] Ki kéne pucoválni végre ezt az [író]gépet.” (*Lascaux, a Biblia, Auschwitz és a gyerekek*; a legendás Olympiájára vonatkozó utolsó mondat lelőhelye: *A tündérek nemlétéről* = KARÁTSON: *i. m.* (1993), 135–136., 124. Mindehhez még lásd: „*Herr Karatschon*, hát maga ilyenén ír? Hát létezik még ilyen írógép, egyáltalán? Miért nem szolt, hoztunk volna magának egy újat.” *A geoid és a naturalizmus* = Uo., 149.
- 11 KARÁTSON Gábor: *Világvége után* = Uo., 128.
- 12 S kevésbé írói gyakorlatának és credóinak senki máséval össze nem téveszthető egyedisége vagy egy-egy műítésztől általános szemantikai-stilisztikai természetű kifogások indokolhatóságának a kérdése.
- 13 KARÁTSON: *i. m.* (1997), 5. A szerző egyébként a 2000. januári számában *Őszi minta* címmel megjelent írásának utolsó, alábbi soraira utal: „Most aztán, lázadva vagy sem, itt állunk egy ilyen izé előtt. Persze csak álom az egész, rossz álom! Mostantól, ha éppen akarja valaki, már könnyebben vonhatja vissza magát a Hatalom és az Antikozmikus Intelligencia gonosz varázslatából. Van valami, ami még a börtönökben is, valahogy, annak idején, el volt azért burkolva előttünk; megnevezni nem tudjuk ma sem; maga a Tény azonban a legkíméletlenebb világgóságban áll ma már előttünk.” KARÁTSON: *i. m.* (1993), 244.
- 14 Lásd *Duna. Egy antológia*. Szerk. PERCSEL Anna, Bp., Statisztikai, 1988
- 15 *Ezredvegi beszélgetés Karátson Gáborral* = KARÁTSON: *i. m.* (1997), 200.
- 16 A világvége-tanokkal szemben mindig előhúzzható jogos ellenérv, hogy a világvége-próféciák eleddig még sohasem teljesedtek be (legalábbis úgy nem)!
- 17 KARÁTSON: *i. m.* (1997), 200.
- 18 BIKÁCSY: *i. m.* (1995), 844.
- 19 KARÁTSON: *i. m.* (1997), 199–200.
- 20 KARÁTSON: *i. m.* (1993), 170. Vagy máshol egy más variációja ugyanennek a motívumnak, ha tetszik aktuálpolitikai összefüggésben: „»Akaratlanul is némi sejtelmes életet, sőt szinte kézzelfoghatóságot kölcsönzünk a tündéreknek pusztán azzal, hogy szóba hozzuk őket. ... Hiszen, s nagyon régóta már, a tündérek lényege, hogy *nincsenek*; mint nemlevőkről gondolkodunk róluk. Mint nemlétező áll ott a tündér az élet kellős közepén.« [...] »Az ember mint kísértet s a nemlétező tündér néznek egymással farkasszemet. Ez a farkasszem-nézés: ez a világ. Tündérek és

- angyalok számításba vétele nélkül nincsen normális politikai élet. «” *A tündérek nemlétéről* = Uo., 124–125.
- 21 KARÁTSON: *i. m.* (1997), 199–200.
- 22 *Az ég szájorgonája, töredék* című írása a legjobb példa arra, amikor a nyomdai szedésnek köszönhetően a hivatkozott kínai szöveg fonetikus átírása mellett az eredeti változat is mintegy részévé válik a magyar nyelvű főszövegnek a 212. oldalon. Lásd *Zsuwenzsenlaierweiwen ti lai, zsuwen ti laierweiwen t'ienlaifu*. Az idézet magyarul: „hallottad már az emberek zenéjét, de nem hallottad még a Föld zenéjét; hallottad talán már a Föld zenéjét, de nem hallottad még az Ég zenéjét.” KARÁTSON: *i. m.* (1993), 212.
- 23 BIKÁCSY: *i. m.* (1995), 848.
- 24 Emlékeztetnék rá, feljebb én is utaltam a „gyermeki politizálás” igényét a maga számára megfogalmazó Karátsonra.
- 25 Ezt az életrajzi ténytet persze – mint kis „színeszt” – nyugodtan besorolhatnánk az írói legendárium egyéb elemei közé, ám számunkra most abból a szempontból sem mellőzhető, mivel a *Világvége után* című kötetben közölt írások esetében a korai (asztalfióknak írt) és a rendszerváltást közvetlen megelőző időszakban keletkezett írások között éppen a „Kína-metaphora” markáns (bár nem mindig szembeötlő) jelenléte az egyik vízvonalzó.
- 26 MÉSZÖLY Miklós: *Párbeszédkísérlet*. Pozsony, Kalligram, 1999, 123–124. Jelen gondolatmentünkben már másodsorra kerül elő Hamvas neve (különben Bikácsynak is a *Karnevál* jut eszébe a szóban forgó időszakban íródó Karátson-nagyregényről, az *Ulrik úr keleti utazásáról* elmélkedve). Egyébként a Kemény Katalin és Karátson közötti párhuzamosságokat (a *Világvége után* kötetben is fontos szerepet játszó, de most nem érintett Vajda Lajos-élmény felől közelítve) alaposabban tárgyaltam a *(B)első látás* című tanulmányomban. *Kortárs*, 2019, 7–8. sz., 168–178.; 2019, 9. sz., 53–68.)
- 27 KARÁTSON: *i. m.* (1997), 168.
- 28 Az ugyanezen év tavaszán induló katolikus folyóirat akkori főszerkesztője Karátson egyik barát-írótársa, „jobbjának osztályosa”, Czákó Gábor.
- 29 Karátson gondolkodása és életműve különösen hálás anyag a hermeneutikai módszer működésének illusztrálására, arra tudniillik, ahogy az értelmező az értelmezés tárgyát saját fogalmi közegén, saját formanyelvén szólaltatja meg, azaz végső soron „kreatívan újratereinti”.
- 30 Nem feltétlenül és nem kizárólag a taoista ember – bár nem hagyhatjuk figyelmen kívül Karátsonnak azt a megjegyzését, hogy: „a taoizmus, úgy szokták mondani, nem is vallás, bár furcsa volna megmondani, micsoda akkor; de hogy bizonyos értelemben minden művész taoista. A művészet kérdésében a válasz (ha sikerült a mű – épp akkor sikerül) magától megjelenik. A műalkotásban valami fölragyog.” (*Lascaux, a Biblia, Auschwitz és a gyerekek* = KARÁTSON: *i. m.* (1993), 142.
- 31 *Az ember és a hegy – kelet-nyugati ökológiácska* = Uo., 105.
- 32 Uo., 109.